

MAQOL VA MATAL JANRINING SHE’RIYATDAGI O‘RNI

Kodirova Saodat Abduraximovna
BuxDU dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Maqol va matal janrining yozma she’riyat bag‘rida uchrab, ma’lum poetik vazifa bajarishi oddiy folklorizmning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Yozma adabiyot deb ta’kid qilishimizning asosi shuki, maqol yoki matal yozma adabiyot tarkibida uchrasagina oddiy folklorizm sanaladi.

Kalit so‘zlar: asar, syujet, mazmun, fikr, xarakter, qahramon, moziy, dialog.

Abstract: The fact that proverbs and matal genres meet in written poetry and fulfill a certain poetic function is the reason for the emergence of simple folklorism. The basis of our emphasis on written literature is that simple folklorism is considered only if a proverb or proverb occurs in written literature.

Key words: work(written work), plot(subject), content(meaning), idea, character(manner), hero, moral story, dialogue

Аннотация: Тот факт, что пословицы и матальные жанры встречаются в письменной поэзии и выполняют определенную поэтическую функцию, является причиной возникновения простого фольклоризма. В основе нашего акцента на письменной литературе лежит то, что простой фольклоризм рассматривается только в том случае, если пословица или пословица встречается в письменной литературе.

Ключевые слова: произведение, сюжет, содержание, идея, характер, герой, история, диалог.

Oddiy folklorizm she’riyat badiiyatida o‘ziga xos o‘ringa ega. Ayniqsa, Atoiy, Sakkokiy, Gadoiy, Lutfiy, Alisher Navoiy asarlari tarkibida keltirilgan maqollarning har biri o‘ziga xos poetik vazifa bajarganini ta’kidlash joiz:

Bo‘ldi bag‘rim suv g‘amingdin “Yaxshilik qil, sol su(v)g‘a”

Oxir ey gul xirman albatta, “har ekkan o‘rar”.

Atoiyning ushbu bayti “irsoli masalayn” (bir baytda ikki maqol keltirish) san’atiga asoslangan bo‘lib, birinchi baytda “Yaxshilik qil suvga sol, baliq bilar, baliq bilmasa xoliq bilar”, ikkinchi baytida esa “Har kim ekkanini o‘radi” maqoli keltirilgan va ushbu maqollar shoirning poetik maqsadiga mos tushgan.

Lutfiyning irsoli masal san’ati asosida yaratilgan quyidagi g‘azalining barcha baytlarida maqol ishlatilganini ko‘ramiz:

Ayoqingg‘a tushar har lahza gesu,

Masaldurkim: “Charog‘ tubi qorong‘u”.

Tutarmen ko‘zki, ko‘rsam orazingni,

Ki derlar: “Oqqan ariqqa oqar su(v).

Yuzungni tuttim ortuq oyu kundin,

“Kishining ko‘zidir, ore, tarozu”.

Ko‘zung qonimdin iymanmas, ajabtur, -
Ki: “Qo‘rqar qaydakim qon ko‘rsa hindu”.
Tilar vaslingni Lutfiy, qil ijobat,
Ki ayturlar : “Tilaganni tilagu”.

G‘azalning har bir baytidagi ikkinchi misra oldingi misradagi fikr bilan bog‘liq bo‘lgan, uni ta’kidlash, tasdiqlashga xizmat qiluvchi maqol keltirilgan. Bu esa g‘azalning badiiyligini yanada oshirgan.

Hazrat Navoiy folklordan eng ko‘p va samarali foydalana olgan mohir adibdir. Bu haqda ilk bor fikr yuritgan olimlardan biri Maqsud Shayxzoda “bu sohada Navoiy shu qadar ustalik ko‘rsatganki, birmuncha maqollarning xalqdan Navoiyga yo Navoiydan xalqqa o‘tganini aniqlash hozircha qiyin”, – deydi¹. Atoqli navoiyshunos olim N.Mallaev “Alisher Navoiy xalq maqollari, matallari va iboralariga katta e’tibor berdi, ularni aynan yoki she’rning poetik talabi bilan qayta ishlab o‘z asarlarida qo‘lladi va shularga monand yangi hikmatli so‘z hamda iboralar ijod etdi. Bularni o‘rganish va tadqiq qilish Navoiy asarlarining g‘oyaviy mazmunini ham, badiiy formasini ham yoritishda katta ahamiyatga ega”², – deganida haq edi. Shoirning birgina g‘azaliyoti ham oddiy folklorizmga boy.

Yetti jon og‘zimgakim, chiqmas uyidinkim ul hur,
Chiqmagan jondin umid – ushbu masaldur mashhur³.
Ey, ko‘ngul, ishq ichra yo‘q shoh-u gadog‘a imtiyoz:
O‘t aro tengdur quruq yo ho‘l yog‘ochning xirqati⁴.
Ko‘ngilni tuz, tilisang foyiz o‘lsa tuz ma’ni,
Nedinki egri ko‘rguzur ko‘zgu⁵.

A.Navoiyning ushbu baytlarida “Chiqmagan jondan umid”, “O‘t ketsa hul-u quruq teng yonadi”, “Ko‘zgu borini ko‘rsatadi” maqollari qo‘llangan bo‘lib, g‘azallarning badiiyligini ta’minlagan.

“O‘t” radifli g‘azalida:

May batining ko‘r nishot afzoliq‘in huzn ahlig‘a
Kim, kuyar o‘lu qurug‘ chun naysitong‘a tushti o‘t⁶.

Bu baytda “Qamishzorga o‘t ketsa, ho‘lu quruq barobar yonadi” maqoli qo‘llangan. Shoir hajr shomida g‘am sipohiylari lirik qahramon ko‘ngliga olov

¹Маллаев Н. Алишер Навоий ва халқ ижодиёти. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2015. – Б. 24.

² Шу манба. – Б.34.

³ Шу манба. – Б.34.

⁴ Шу манба. – Б.34.

⁵ Шу манба. – Б.34.

⁶Алишер Навоий.Топмадим. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б. 96.

yoqqanini aytib, she’r syujetida tugun hosil qiladi. Yechimda shoir “ohi otashbori” o‘t bo‘lib bulutga urganini, ko‘k tutunga o‘xshab qolganini ta’kidlaydi. Ho‘lu quruq barobar yonsagina, ko‘kni tutun qoplaydi. G‘uluv, tashbeh kabi san’atlarning yuzaga kelishi uchun ham oddiy folklorizm ahamiyat kasb etgan, demak, g‘azal badiiyatini oshirgan. Ayni damda, oddiy folklorizm maqta’dan oldingi bayt tarkibida yuzaga kelib, yechimga poydevor vazifasini o‘tagan. Xuddi shu maqol “Tushti o‘t” radifli g‘azalida aynan shu shaklda keltiriladi:

O‘qlaring ko‘nglimg‘a tushqach, kuydi ham ko‘z, ham badan

Kim, kuyar o‘lu qurug‘ chun naysitong‘a tushti o‘t⁷.

Ikki g‘azalda ham ma’shuqa sabab oshiq ishq olovida yongani aytiladi, ammo bir xil maqolning qo‘llanish maqsadi turlicha. Keyingi g‘azalda ko‘k tutunga aylangani emas, ufq, butun osmonga o‘t tushgani tasvir etiladi. Oddiy folklorizm esa o‘zi mansub baytnigina izohlagan. Yor o‘qlari ko‘ngilga tushganida ko‘z ham, badan ham, demakki, ho‘lu quruq barobar yondi. Tanosib san’ati aynan oddiy folklorizm tufayli yuzaga kelgan. Ma’lumki, qamishzor suv ichida bo‘ladi. O‘t ketganida ko‘zu (bu o‘rinda ko‘z – suv, kipriklar – qamishzor, deyish ham mumkin) badan yongani nayistonga o‘t ketgani kabi ekani ko‘rsatilgan. Aynan bir maqol vazn, qofiya va radif sabab ikki g‘azalda bir xil shaklda takror keltirilgan. Ammo oddiy folklorizm g‘azal kompozitsiyasida bir xil vazifani bajarmagani, shoir maqsadining ikki xil jihatini oydinlashtirgani ko‘rinib turibdi. Ko‘rinadiki, oddiy folklorizmning she’riyatda, ayniqsa, aruz vaznidagi she’riyatda keltirilishi mohirlik talab qiladi. Bu borada hazratning mahoratlari hayratangizdir.

Ishqing o‘tinki, yoshurdim, el aro yoydi raqib,

Kim isitmani nihon tutsa qilur marg ayon⁸.

Navoiy “Kasalini yashirsang, isitmasi oshkor qiladi” xalq maqolini o‘zlashtirar ekan, ijodiy davom ettirgan. Natijada, “Kasalini yashirsang, isitma, isitmani yashirsang, o‘lim oshkor qiladi” tarzidagi ifoda hosil bo‘lgan. Isitmaning me’yordan juda oshib ketishi o‘limga olib kelishi mumkinligi shoirga xalq maqolini yangicha, kuchaytirilgan, to‘ldirilgan shaklda ifodalash imkonini bergan. Shoir “Favoyid ul-kibar” devonidagi “Ishq aynidin ko‘zumni qilmadi yoruq jahon” deb boshlanuvchi g‘azalida “It hurar – karvon o‘tar” maqolini qo‘llaydi:

Boribon ahbobu men g‘aflat asiri bo‘lmag‘im,

Uyladurkim, it uyub qoldiyu ko‘chti korvon⁹.

⁷Алишер Навоий. МАТ. Учинчи том. Фаройиб ус-сиғар. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 89.

⁸Алишер Навоий. МАТ. Олтинчи том. Фавойид ул-кибар. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 370.

⁹Алишер Навоий. МАТ. Олтинчи том. Фавойид ул-кибар. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 334.

Alisher Navoiy lirik qahramonga itlarning hurishiga e’tibor qilib yo‘ldan qolsa, keksalikda ohu fig‘on chekishini uqtiradi. Bu yerda gap itning hurishi haqida emas, uning uxlab qolgani haqida bormoqda.

Gulxaniy o‘zbek va tojik tillarida ijod qilgan, ya’ni u har ikki tilni ham mukammal darajada bilgan. Uning mazkur bilimi maqollarni to‘plash va ulardan foydalanish jarayonida ham o‘zini ko‘rsatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova, S. (2023). МАҚОЛ ВА МАТАЛ ЖАНРИНИНГ ЁЗМА ШЕЪРИЯТДАГИ ЎРНИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 30(30).
2. Qodirova, S. (2024). “ZARBULMASAL” NASHRI VA MAQOL MATNI MUAMMOLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 45(45).
3. Saodat, K. (2022). “Zarbulmasal” is a Work with a Complex Plot. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(6), 1551-1555.
4. Qodirova, S. (2022). МАҚОЛЛАРНИ ТЎПЛАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЖАРАЁНИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 24(24).
5. Abdurahimovna, Q. S. (2022). “ZARBULMASAL”–MAQSADNI MAJOZ YOLI BILAN IFODALASHGA QARATILGAN HIKOYAT. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(4), 363-365.
6. Abduraximovna, Q. S. (2022). “ZARBULMASAL” ASARINING GOYAVIY VA BADIY ANAMIYATI. *Scientific Impulse*, 1(5), 706-711.
7. Abdurakhimovna, K. S. IDEALISTIC STUDY OF PROVERBS IN “ZARBULMASAL” OF GULKHANI. *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY*, 170.
8. Қодирова, С. А. (2023). Мақол ва матал жанрининг шеъриятдаги ўрни ва ахамияти. *Science and Education*, 4(2), 1667-1671.
9. Abdurakhimovna, K. S. (2022). Main Subject way of " Zarbulmasal". *European journal of innovation in nonformal education*, 2(2), 286-290.
10. Qodirova, S. (2023). “DEVONU LUG'OTIT TURK” VA “ZARBULMASAL” ASARLARIDA QO'LLANILGAN MAQOLLARNING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 29(29).
11. Қодирова, С., & Одилова, М. (2021). Қадимий мақоллар таснифи. *Scientific progress*, 2(6), 1036-1040.
12. Abduraximovna, Q. S., Muhabbat, O., & Sevara, F. (2022). “ZARBULMASAL” ASARIDAGI BOSH GOYA. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 76-79.
13. Kodirova, S. A. (2020). Ideological and artistic features of «Zarbulmasal». *Theoretical & Applied Science*, 10, 318-320.

14. Abdurakhimovna, K. S. (2022). Poetics of Proverbs. *European journal of innovation in nonformal education*, 2(2), 303-307.
15. BuxDU katta oqituvchisi, S. Q. (2022). “ZARBULMASAL”–NASRIY NIKOYACHILIK ASOSIGA QURILGAN BADIA. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 455-457.
16. Kodirova, S. A. (2021). Idealistic study of proverbs in “zarbulmasal” of gulkhani. *Scientific reports of Bukhara State University*, 5(1), 170-179.
17. Qodirova, S. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА МАСАЛ ЖАНРИНИ ЎРГАНИШДА “ЗАРБУЛМАСАЛ” НИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 24(24).
18. Qodirova, S. (2022). QADIMIY MAQOLLAR. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 24(24).